

**ЕТИМОЛОГІЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА
ЯК КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ І ДАТУВАННЯ ТЕКСТУ
(на прикладі легенди про Сема, Хама і Яфета: Бут 9:18-27)**

У статті йдеться про етимологічну герменевтику власних імен як метод визначення приблизного датування тексту, а також виявлення змісту тексту та наміру його авторів чи редакторів. Автор статті ілюструє цей метод на прикладі етимологічного аналізу власних імен персонажів легенди про Сема, Хама і Яфета (Бут 9:18-27) й приходить до висновку, що їх етимологія – грецька, а отже легенду потрібно датувати елліністичним періодом і вона була витворена для правового обґрунтування перебування Ізраїля на землях завойованих народів Ханаану. Водночас автор готовий визнати, що грецька етимологія згаданих власних імен вторинна й похідна, якщо фахівці з давньоєврейської мови й старозавітної біблістики доведуть, що їх семітська етимологія – давніша за грецьку.

Ключові слова: герменевтика, етимологічний аналіз, геокультурне походження, однокоренева спорідненість, датування, чергування у словоформах, семітська етимологія.

* * *

Етимологічний аналіз лексем, які зустрічаються в тексті, особливо власних імен і топонімів – там, де він можливий, – дозволяє встановити їх мовну приналежність, значення понять, з яких вони були утворені, а отже – їх геокультурне походження й, опосередковано, через аналіз вжитку лексичних пластів і стилістики, – приблизне датування тексту або приблизний час внесення їх у текст внаслідок пізніших редакцій. Він допомагає також виявити зміст тексту та намір автора. Такий підхід називається *етимологічною герменевтикою*. Спробуймо застосувати її до тексту, згаданого у заголовку. Розгляньмо спершу текст Бут 9:18-27, як ми його зустрічаємо у Септуагінті:

Грецький текст	Український переклад
<p>18. Ἦσαν δὲ οἱ υἱοὶ Νωε οἱ ἐξεληθόντες ἐκ τῆς κιβωτοῦ Σημ Χαμ Ιαφεθ. Χαμ ἦν πατὴρ Χανααν. 19. τρεῖς οὗτοι εἰσιν οἱ υἱοὶ Νωε· ἀπὸ τούτων διεσπάρησαν ἐπὶ πάσαν τὴν γῆν. 20. Καὶ ἤρξατο Νωε ἄνθρωπος γεωργὸς γῆς καὶ ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα. 21. καὶ ἔπιεν ἐκ τοῦ οἴνου καὶ ἐμεθύσθη καὶ ἐγυμνώθη ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. 22. καὶ εἶδεν Χαμ ὁ πατὴρ Χανααν τὴν γύμνωσιν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ ἐξελθὼν ἀνήγγειλεν τοῖς δυοῖν ἀδελφοῖς αὐτοῦ ἕξω. 23. καὶ λαβόντες Σημ καὶ Ιαφεθ τὸ ἱμάτιον ἐπέθεντο ἐπὶ τὰ δύο νῶτα αὐτῶν καὶ ἐπορεύθησαν ὀπισθοφανῶς καὶ συνεκάλυψαν τὴν γύμνωσιν τοῦ πατρὸς αὐτῶν, καὶ τὸ πρόσωπον αὐτῶν ὀπισθοφανές, καὶ τὴν γύμνωσιν τοῦ πατρὸς αὐτῶν οὐκ εἶδον. 24. ἐξένηψεν δὲ Νωε ἀπὸ τοῦ οἴνου καὶ ἔγνω ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ νεώτερος, 25. καὶ εἶπεν Ἐπικατάρατος Χανααν· παῖς οἰκέτης ἔσται τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. 26. καὶ εἶπεν Εὐλογητὸς κύριος ὁ θεὸς τοῦ Σημ καὶ ἔσται Χανααν παῖς αὐτοῦ. 27. πλατύναι ὁ θεὸς τῷ Ιαφεθ καὶ κατοικησάτω ἐν τοῖς οἴκοις τοῦ Σημ, καὶ γεννηθήτω Χανααν παῖς αὐτῶν.</p>	<p>18. Були ж сини Ноя, ті, що вийшли з ковчега, – Сем, Хам, Яфет; Хам був батько Ханаана 19. три оці є сини Ноя; від цих поширилися [люди] на всю землю 20. і почав Ной [бути] чоловік землероб, і насадив виноградник 21. і випив вина, і сп'янів, й обнажився у домі своєму 22. і побачив Хам, батько Ханаана, наготу батька свого і, вийшовши, сповістив двом братам своїм назовні 23. і взявши Сем і Яфет одягу, поклали на спинах своїх, і вирушили, повернувшись спинами, й разом покрили наготу батька свого, повернувши лице своє дозаду, і нагоди батька свого не побачили 24. протверезився же Ной від вина, і дізнався, що вчинив йому син його молодший 25. і сказав: проклятий Ханаан, хай буде раб домашній братам своїм 26. і сказав: благословенний Господь Бог Сема, й нехай Ханаан буде рабом його 27. нехай поширить Бог [володіння] Яфету, й нехай [він] живе в домах Сема, і нехай стане Ханаан рабом їх. (Переклад мій – П. Г.)</p>

Візьмімо до уваги етимологію власних імен, які зустрічаються у цьому тексті. Імена синів Ноя – Σημ, Χαμ, Ιαφεθ – виявляють чітко грецьке походження. Σημ є однокореневим зі σῆμα – «знак», «знамення» (пор. зі σημεῖον – «знак», «відзнака»)¹ – і в цьому тексті означає «відзначений». На користь такого трактування промовляє його згадування першим у переліку (вірш 18), а отже – найстаршим.² (У вірші 24 Хам виразно названий

¹ А. Д. Вейсман. *Греческо-русский словарь*. Москва 1991, с. 619.

² Схожа західнослов'янська легенда про трьох братів-родоначальників, відома в польській та чеській версіях, ставить, відповідно, власного родоначальника на перше місце як найстаршого: *Лех, Чех і Рус* у польській версії та *Чех, Лех і Рус* – у чеській.

«молодшим», а в переліку імен синів він згаданий другим після Сема). Також на користь такого трактування імені Σημ промовляють вірші 26-27, у яких Ной благословить Бога Семового й бажає Яфетові жити в його домах. Ім'я Χαμ однокореневе зі словами, які в давньогрецькій мові збереглися тільки як прислівники: χαμᾶζε – «на землю»; χαμᾶθεν – «від землі»; χαμᾶί – «на землі» (ця словоформа є архаїчним місцевим відмінком).³ Можна припускати, що ці прислівники походять від не збереженого в писемних пам'ятках давньогрецького слова χᾶμα – «земля». (Пор. з χθών – «земля» в значенні «країна», «територія проживання»; лат. *humus* – «земля»). Така етимологія імені Χαμ чітко вказує на його значення в досліджуваному тексті – «землероб». Ім'я Ιαφεθ (беручи до уваги чергування φ і π у словоформах) виводиться з дієслова ἰάπτω – «кидаю», «метаю (стріли)».⁴ Й. Х. Дворецький наводить ще одне слово, з яким ім'я Ιαφεθ виглядає однокореневим: ἰαφέτης – «стрілець», щоправда з іншою, але теж суто грецькою етимологією: від ἰός – «стріла», «дротик», + ἀφίημι – «метаю», «пускаю», «кидаю».⁵ Таким чином, ім'я Ιαφεθ в досліджуваному тексті означає «стрілець», «лучник» (а збірно – «кочові народи», основною ударною силою яких була кіннота лучників). Окрім того, воно виявляє однокореневу спорідненість з іменем, що його мав персонаж грецької міфології титан Ἴαπετός, який у цій міфології вважався прабатьком людського роду⁶, що співзвучно з трактуванням Яфета як прабатька групи народів у книзі Буття (Бут 10:2-5) та в першій книзі Хронік (1 Хр 1:5-7).

Грецька етимологія імені самого Ноя (Νωε) не така очевидна. Але можна припускати, що воно споріднене з архаїчним написанням νοός (в аттичному діалекті νοῦς – «ум», цілісна пізнавальна здатність особи й осідок мудрости, на відміну від «раз-ум» – що є осідком аналітичного інтелекту).⁷ Можна припускати, що два омікрони (οο) тут дали контракцію не в дифтонг ου, як в аттичному діалекті, а в омегу (ω). Таким чином, ім'я Νωε означало б «умний»: чоловік, який второпно послухав наказу виготовити ковчег і так врятував людський рід від потопу (пор. Бут 6:14-8,22).

Цікавою під цим оглядом є етимологія імені Хамового сина Χαμᾶν. На перший погляд, воно не виявляє грецького кореня, та все ж можна припустити, що – на рівні певного типу прамови, яку ще потрібно реконструювати

³ Вейсман. *Греческо-русский словарь*, с. 1337; И. Х. Дворецкий. *Древнегреческо-русский словарь*, т. II: М – Ω. Москва 1958, с. 1763.

⁴ Вейсман. *Греческо-русский словарь*, с. 619.

⁵ Дворецкий. *Древнегреческо-русский словарь*, т. I: А–Λ, с. 808.

⁶ Вейсман. *Греческо-русский словарь*, с. 619.

⁷ Там само, с. 851.

і яка, згідно з цим припущенням, передувала розділенню на давньогрецьку мову (загальніше – індоєвропейські) і мови автохтонних народів Близького Сходу (підгрупою яких є семітські мови), – корінь $\chi\alpha\upsilon$ співзвучний з грецьким $\chi\alpha\upsilon\alpha$ – земля. Я вбачаю його спорідненість з картульським (грузинським) словом $\chi\alpha\upsilon$ [қапа] – поле. Отже, семантично ім'я $\chi\alpha\upsilon\alpha\alpha\upsilon$ було б споріднене з ім'ям його батька $\chi\alpha\upsilon$ і збірно означало б країну і/або народи землеробів. Цьому відповідає й географічне розташування Ханаана на родючих хліборобських територіях, відомих як «родючий півмісяць» (англ.: *Fertile Crescent*)⁸.

Отож, якщо подана мною грецька етимологія власних імен слухна, то розповідь про про Сема, Хама і Яфета (Бут 9:18-27) виявляється пізньою інтерполяцією, яку потрібно датувати елліністичним періодом (334-30 до Р. Хр.), і всі згадки про Хама в тесті Танаку є результатом пізнішої редакції (див.: Бут 5:32; 6:10,13; 7:13; 10:1,6,20; 1 Хр 1:4,8; 4:40; Пс 77(78):51; 104(105):23,27; 105(106):22). Таким чином, розповідь про Сема, Хама і Яфета виявляється ідеологічною легендою, призначеною обґрунтувати перебування народу Ізраїля на землі Ханаана і підлегле становище народів Ханаану стосовно до нього. Я можу припускати, що потреба у такій легенді виникла саме тоді, коли Ізраїль перебував у сусідстві імперій Птолемеїв і Селевкідів, вів війни з останньою (Маккавейські війни, 175-135 до Р. Хр.) й тому було необхідно обґрунтувати правове пов'язання Ізраїля з територіями, що їх він займав з часу переходу Йордану і завоювання Ханаану Єшуа, сином Нуна (бл. 1200 до Р. Хр.). Для цього було потрібно вивисити власного родоначальника ($\Sigma\eta\mu$ – «знак», «відзначений» – в розповіді представлений як найстарший син) й кинути прокляття на родоначальника тих, чю територію зайняв Ізраїль. Прокляття мало би бути правовою підставою для того, щоб займати території, майже тисячу років на них жити, а також для підлеглого становища автохтонних народів («нехай Ханаан буде рабом його» – Бут 9:26). Як підставу для прокляття було обрано одне з найважчих порушень – Заповіді пошани до батька й матері (Вих 20:12; Втор 5:16): відкриття наготи батька свого (Лев 18:7). Вчинок Хама був, очевидно, *argumentum ad hominem* і в тогочасній культурі викликав особливе обурення читачів. А оскільки етимологічне пов'язання імені $\chi\alpha\upsilon$ зі збіркою назвою країни $\chi\alpha\upsilon\alpha\alpha\upsilon$ для тодішніх читачів вже не було очевидним, то в розповіді Ной проклинає не прямого винуватця – Хама, а його четвертого сина – Ханаана. (Мабуть, недаремно Євангеліє від Йоана, яке в доктринальному плані чітко протиставляється старозавітному юдаїзмові (щоб довести це, потрібна би була окрема стаття з новоза-

⁸ Fertile Crescent // *Encyclopaedia Britannica* (www.britannica.com).

вітної біблістики, написана фахівцями у цій галузі), описує перетворення води у вино як перше чудо Ісуса Христа саме у Κάνα τῆς Γαλιλαίας – Кані Галилейській (див. Йо 2:1-11), де Κάνα (див. картульське קנא [qana] – «поле»), беручи до уваги чергування к та χ у словоформах, – однокореневе з Χανααν (пор. англійське написання: Сапаан, німецьке: Канаан) – місто/країна землеробів. Творячи перше чудо в Кані Галилейській, Ісус Христос знімає таким чином прокляття із землеробів, що його кинули на них автори легенди про Сема, Хама і Яфета. Водночас легенда «м'яко», вже без обернення в рабство, підпорядковує наймолодшого Ноевого сина Яфета Семові («нехай [він] живе в домах Сема» – Бут 9:27). Це, вочевидь, пояснюється необхідністю для Ізраїля заручитися підтримкою сусідніх кочових народів – як союзників і/або воїнів-найманців.

Мені відома семітська (в загальноприйнятому у філології значенні – як означення групи мов) етимологія імен Сем, Хам, Яфет, Ной і Ханаан:

Сем (שם, *Шем*, буквально – «ім'я», в переносному значенні – «слава»)⁹; *smiti* – «син», «ім'я», «назначений», «вшанований», «святий».¹⁰

Хам (חם)¹¹; *hm* – «теплий», «гарячий», або від єгипетського *keme* – «чорнозем» (якщо ця етимологія правильна, то вона теж промовляє на користь датування легенди елліністичним періодом: запозичення з єгипетської мови в грецьку могло відбутися тільки після завоювання Єгипту Александром Македонським – П. Г.).¹²

Яфет (יָפֶֿתֿ, *Иефет*)¹³; *yph* – «вірний», «гарний»; єгипетське *keftiu* – «острів Крит», єврейське: *yart Elohim leuyeret* – «нехай Елогім поширить»; *pty* – «бути просторим, широким».¹⁴

Ной (נֹחַ, *Ноах*)¹⁵; єврейське: *noah* – від кореня дієслова *nwh* – «спочити», «осісти»; *nh* – «принести потіху»; *nht* – «той, хто приносить потіху».¹⁶

Ханаан (כְּנַעַן, *Кна'ан*)¹⁷; *kanaan* – від аккадського *ki na ah num* – «земля язичників». Семітське *kn* – «гнути(ся)» (перед завойовниками – пор. англійське *knee*, географічно – як вигнута смуга землі, «півмісяць» – П. Г.), + *n* – «захід». Е. А. Шпайзер (*E. A. Speiser*) запропонував етимологію *kinahhu* –

⁹ Сим // *Электронная еврейская энциклопедия* (www.eleven.co.il).

¹⁰ *The Anchor Bible Dictionary* (далі *ABD*), т. 5: *O Sh.* / ред. D. N. Freedman. New York – London – Toronto – Sydney – Auckland 1992, с. 1194.

¹¹ Хам // *Электронная еврейская энциклопедия* (www.eleven.co.il).

¹² *ABD*, т. 3, с. 31.

¹³ Яфет // *Электронная еврейская энциклопедия* (www.eleven.co.il).

¹⁴ *ABD*, т. 3, с. 641.

¹⁵ Ной // *Электронная еврейская энциклопедия* (www.eleven.co.il).

¹⁶ *ABD*, т. 4, с. 1123.

¹⁷ Ханаан // *Электронная еврейская энциклопедия* (www.eleven.co.il).

«темно-синій або пурпуровий одяг» (від грецького *κυανός* – «темно-синя сталь»¹⁸).¹⁹

Однак існує цілий ряд понять, що їх було запозичено з грецької мови в елліністичний період, без яких немислимий сучасний юдаїзм. Сюди належать *συναγωγή* – синагога, дослівно «сходження разом», від *συν* – «разом», «докупи» + *ἄγω* – «йду», «веду»²⁰; *συνέδριον* – синедріон, місце засідання сенату чи суду, дослівно «зібрання крісел», від *συν* – «разом», «докупи» + *ἔδρα* – «крісло», «лава»²¹ (натомість єврейське *סנהדרין*, *санхедрін*²² – асимільоване запозичення з грецької мови в єврейську); *όλοκαυστός* – голокост, дослівно «цілопалення», від *όλος* – «цілий» + *καίω* – «спалюю»²³; *σκηνή* – намет, скінія²⁴ (єврейське *שֵׁכֵנָה* *Шекіна* або *Шхіна*, буквально «перебування», «проживання»²⁵ у значенні «Божа присутність», є асимільованим запозиченням з грецької мови в єврейську як метонімія: «споруда» замість «присутність»). Тому за аналогією я можу припускати, що й імена Сем, Хам, Яфет та Ной є асимільованими запозиченнями з грецької мови в єврейську, де їм були надані змінені єврейські словоформи й нова етимологія (подібно, як словам *Шхіна* та *санхедрін*).

На користь такого припущення промовляє і той факт, що грецькі рукописи та кодекси, які містять легенду про Сема, Хама і Яфета й дійшли до нас, – древніші за єврейські. Наприклад, перші папіруси з грецьким текстом П'ятикнижжя – Кумранські папіруси – датуються II ст. до Різдва Христового.²⁶ Всесвітньо відомий ізраїльський вчений Еммануель Тов стверджує, що стабілізація тексту Септуагінти (грецького «Перекладу сімдесятох» Біблії) відбулася в I-II ст. після Різдва Христового.²⁷ Найдавніший рукопис Септуагінти – Синайський кодекс (*Codex Sinaiticus*) датується IV ст. після Різдва Христового, а другий після нього – Александрійський кодекс (*Codex Alexandrinus*) – V ст. після Різдва Христового.²⁸ Натомість доступний зараз Масоретський текст Танаку (єврейської Біблії) почали опрацьовувати після

¹⁸ Вейсман. *Греческо-русский словарь*, с. 737.

¹⁹ *ABD*, т. 1, с. 828.

²⁰ Вейсман. *Греческо-русский словарь*, с. 1186; 15.

²¹ Там само, с. 1186; 368.

²² Синедрион // *Электронная еврейская энциклопедия* (www.eleven.co.il).

²³ Вейсман. *Греческо-русский словарь*, с. 879; 650.

²⁴ Там само, с. 1136.

²⁵ Шхина // *Электронная еврейская энциклопедия* (www.eleven.co.il).

²⁶ *ABD*, т. 5, с. 1094.

²⁷ Там само, с. 1097.

²⁸ *ABD*, т. 1, с. 1069; *Codex Alexandrinus* // *Encyclopedia Britannica* (www.britannica.com)

500 р. після Різдва Христового²⁹; найдавніший єврейський рукопис Танаку – Ленінградський кодекс (*Codex Leningradensis*) – датується 916 р. після Різдва Христового³⁰, а другий після нього – кодекс Алеппський (*Aleppo Codex*) – 930 р. після Різдва Христового.³¹

Вважаючи, що етимологія імен Сем, Хам, Яфет та Ной первісно грецька, а тому легенду про них потрібно датувати елліністичним періодом, я не роблю остаточного висновку й залишаю відкритою можливість того, що знавці давньоєврейської мови й фахівці зі старозавітної біблістики доведуть, що семітська етимологія цих імен давніша за грецьку. В такому разі я був би готовий визнати, що їх грецька етимологія вторинна й похідна.

Petro Husak

**ETYMOLOGICAL HERMENEUTICS AS A KEY
TO TEXT UNDERSTANDING AND DATING
(THE CASE OF SEM, HAM AND JAPHETH LEGEND IN GEN 9:18-27)**

The article deals with etymological hermeneutics of proper names as a method for approximate text dating as well as for clarifying the text content and the intentions of its authors or editors. The method is illustrated with an etymological analysis of the protagonists' names in Sem, Ham and Japheth legend (Gen 9, 18-27). It is concluded that their etymology is Greek, so the legend itself should be dated to the Hellenistic period when it was created in order to provide a legal basis for the dwelling of Israel on the territories conquered from the Chanaan peoples. However, the author would be ready to admit that the Greek etymology of the proper names in question is secondary and derivative, if specialists in Old Hebrew and Old Testament studies demonstrate that there is a Semitic etymology more ancient than the Greek one.

Keywords: hermeneutics, etymological analysis, geocultural origin, word root kinship, dating, interchange in the word forms, Semitic etymology.

²⁹ ABD, т. 4, с. 593.

³⁰ Leningrad Codex of the Latter Prophets // *Encyclopedia Britannica* (www.britannica.com).

³¹ Aleppo Codex // *Encyclopedia Britannica* (www.britannica.com).